

NENAD DIMITRIJEVIĆ

DUTY TO RESPOND: MASS CRIME, DENIAL AND COLLECTIVE RESPONSIBILITY

(2011) Budapest-New York/ CEU Press, str. 211.

Nenad Dimitrijević (2011) *Dužnost da se odgovori. Masovni zločin, poricanje i kolektivna odgovornost*, preveli Dejan Ilić i Nenad Dimitrijević, Fabrika knjiga/Beograd, str. 356.

Nenad Dimitrijević se dugo bavi problemima tranzicione pravde, kolektivne odgovornosti i prevladavanja zločinačke prošlosti. Autor je svoje gledište formulisao, razrađivao i prerađivao u nizu pret hodno objavljenih tekstova. Konačno se pojavila i dugo očekivana knjiga posvećena ovoj temi. Knjiga nije samo prikupljanje onoga što je na drugim mestima već rečeno. Dimitrijević u njoj dorađuje svoju poziciju i delimično menja argumentaciju u pogledu moralnog značaja komunalnih veza kako bi pojačao svoj argument u prilog postojanja kolektivne odgovornosti za masovne zločine. Čak i prevod na srpski jezik nije samo prevod. Dimitrijević je na nekim mestima menjao i dopisivao tekst kako bi još više poja snio karakter argumentacije. Knjiga ima šire teorijske ambicije, ali je u nje nom središtu slučaj Srbije.

Knjiga ima četiri poglavlja. Prvo se bavi definisanjem problema i uvo đenjem osnovnih kategorija. Ideja je da se specifikuje posebna vrsta zlo čina koja će se dalje razmatrati i kontekstualizovati. To su masovni režim ski zločini činjeni u ime ideologije koja ima masovnu podršku. U drugom poglavlju se Dimitrijević razračunava sa teorijama koje smatraju da u periodima tranzicije nije neophodno otvoreno razračunavanje sa lošom prošlošću. On smatra da postoje i moralni i politički razlozi da se loša prošlost ne zaboravi i preuzme odgovornost za nju. Sledeća dva poglavlja su ključna za Dimitrijevićevu argumentaciju. Najpre, on dokazuje da kul turne razlike nisu prepreka za moralno i političko vrednovanje počinje nih zločina. Pripadnici grupa naprosto moraju da priznaju značaj komu nalnih i identitetskih veza, ali i da budu sposobni da nadiđu kulturna ograničenja i o vlastitoj poziciji sude prema univerzalnim standardima civilizovanog zajedničkog života. Ovo je osnova za njegovo shvatanje kolektivne odgovornosti. To je pozicija koja se u socijalno-epistemološkom

smislu približava teoriji Jirgena Habermasa (Jürgen Habermas), prema shvatanju odgovornosti Leri Meju (Lary May), a u moralno-psihološkom smislu teoriji Entoni Apije (Anthony Appiah). U poslednjem delu se poentiraju prethodni konceptualni napor: postoji nejednako distribuirana kolektivna odgovornost za masovne zločine određenog tipa jer teška zlodela obeležavaju identitet grupe. Od te odgovornosti nisu izuzeti ni pristojni ljudi.

Dimitrijevićeva pozicija uvek je bila jasna: zločin je zao čin i treba ga tako tretirati. Masovni zločin je posebna kategorija zlog dela. Postoji moralna obaveza da se masovni zločin prepozna kao takav, učini sve da se nadoknadi gubitak žrtvama i osude počinioci. To je odgovornost cele grupe kojoj pripadaju počinioci. Propust da se to učini moralno obeležava sve pripadnike grupe. Polazna pozicija je takođe jasna. To su univerzalne liberalne vrednosti. Metodološki pristup je usmeren na to da se ove vrednosti kontekstualizuju u slučaju prelaska iz neliberalnog u liberalno-demokratsko društvo, u posebnom slučaju, kada je to društvo obeleženo teškim istorijskim nasleđem iz bliske prošlosti. Dimitrijević gradi pojmovni okvir pomoću koga će biti moguće da se sa moralnog i političkog gledišta procene učinci loše prošlosti na demokratizaciju društva i režima.

Problem ove pozicije, sa kojim se Dimitrijević otvoreno suočava, jeste potencijalna nesaglasnost pripisivanja kolektivne moralne odgovornosti i liberalne argumentacije koja se koristi. Teškoća se sastoji u kontraintuitivnosti teze da je moguće nekome pripisivati odgovornost za delo koje je počinio neko drugi, čak i kada ne postoji moralno značajna kauzalna veza između pojedinca i počinjenog dela. Dakle, potrebno je izneti razloge zašto su i pristojni ljudi, koji nemaju neposredne veze sa zločinom (čak i oni koji su mu se opirali), odgovorni i da ta odgovornost proizilazi iz pripadnosti grupi. Pri tome, autor odbija da pripíše nezavisnu moralnu vrednost zajednici, što bi bio lakši put. On pokazuje da postoje neki zadati aspekti individualnog identiteta koji zavise od kulture grupe u kojoj je pojedinac socijalizovan i da oni imaju moralni značaj. To, međutim, ne znači da su ovi identiteti nepromenjivi i vredni kao takvi. Oni proizvode moralnu obavezu za pojedica da se suoči sa aspektima svog života koji nisu rezultat njegovog izbora. Pojedinci naprosto plaćaju cenu za to što se nalaze u nedobrovoljnim, ali moralno značajnim odnosima sa drugim ljudima.

Dimitrijević upotrebljava niz pojmova kako bi upostavio ovu vezu. On najpre pravi pojmovnu razliku između režimskih i kolektivnih masovnih zločina i karakteriše slučaj Srbije u ratovima devedesetih kao slučaj populističkog režimskog masovnog zločina. Zlodelo je bilo deo politike režima, ali režim je, iz ideoloških razloga, uživao većinsku podršku građana *da vrši zločine*. Ovo je delom empirijska teza koju je teško konkluzivno osporiti ili odbraniti, ali valjanost Dimitrijevićevog argumenta ne zavisi od toga.

Za empirijsku verifikaciju je dovoljno da su se masovni zločini dogodili i da su se pravdali na ideološki način, a pitanje je kakav moralni i politički stav grupa zauzima prema njima i kakvo opravdanje nudi za njih. Zbog toga nije valjan argument o „objektivnoj iluziji“ ili pozicionim ograničenjima koja su politički i kulturno nametnuta. To je neprihvatljiva verzija moralnog relativizma. Takva vrsta argumentacije, u teškim slučajevima poput masovnih zločina, stvara moralnu konfuziju, vodi do gubitka orijentacije i poricanja zločina. Poriče se ono što je očigledno: činjenica da su neki ljudi neselektivno ubijani samo zbog onoga što jesu. Zbog toga je „pozicionu racionalnost“ partikularističkih pozicija potrebno nadgraditi univerzalnim elementima.

Ova vrsta argumentacije zahteva vođenje trostrukog moralnog dosijea svake osobe: kao (ograničeno) autonomne ličnosti, kao pripadnika grupe i kao dela čovečanstva. Svaka od ovih uloga nosi vlastite terete i odgovornosti i potrebno ih je uskladiti. Veliki problem predstavljaju radikalne situacije. One narušavaju ravnotežu koja je postojala kroz društveno stabilizovane obrasce. Takve situacije zahtevaju redefinisane ličnih izbora i moralno bitnih veza sa drugim ljudima. Dimitrijevića posebno interesuje na koji način situacija masovnog zločina počinjenih u ime grupe pogađaju sve pripadnike grupe. Njegova teza jeste da takva zlodela bacaju ljagu na sve pripadnike grupe jer kaljaju ime (identitet) grupe, sa čijim pripadnicima svaki pojedinac stoji u bitnim vezama. Identitet u ovom kontekstu označava strukturisan skup moralno bitnih, normalizovanih obrazaca opravdanja i ponašanja koje pripadnici grupe slede. Zbog toga svaki pripadnik grupe ima obavezu da vodi računa o moralnom dosijeu grupe i preuzme odgovornost za postupke koji narušavaju ravnotežu celokupnog moralnog dosijea osobe. Izuzimanje nije opcija, a nečinjenje legitimizuje novu (zločinom obeleženu) ravnotežu.

Ovo je bogata knjiga u kojoj se argumentacija pažljivo vodi od jedne tačke do druge, sve do željenog cilja. Kao u svakom lancu i tu ima slabijih i jačih karika. Istakao bih jednu teškoću, uz rizik pojednostavlivanja i nanošenja nepravde Dimitrijevićevoj iznijansiranoj argumentaciji. Ona se tiče kolektivizacije pojma odgovornosti pomoću pojma identiteta. Pretpostavka je da se sve što se može reći o postupku P, ukoliko spada u domen nečije moralne odgovornosti, može reći i o osobi/grupi u čiji domen odgovornosti on spada. To bi značilo da bi neko, ko je počinio zlo delo, imao ne samo odgovornost da položi račun i plati cenu za počinjeno delo, nego i odgovornost da dokaže svoj nezločinački identitet. U kolektivima, zločinački potencijal i identitetsku snagu imaju prihvaćeni legitimacioni obrasci ponašanja: šta je to što je moralno i politički dopušteno, a šta ne. Ovo može imati neobičnu posledicu u tome da se pripisivanje odgovornosti za počinjena nedela pretvori u pripisivanje odgovornosti za prihvaćene

sheme saradnje koje važe u nekom društvu. Rasprave o moralno odgovornom tumačenju prošlosti u tom slučaju se pretvaraju u rasprave o identitetima i pripisivanju odgovornosti bez jasnih veza sa počinjenim nedelom. Time prihvatamo tezu da su granice moralne i političke odgovornosti već iscrtane (na primer, civilizacijskim, liberalno-demokratskim ili nacionalnim dostignućima). Pojam odgovornosti ima tu nezgodnu osobinu da to ne dopušta. Pojam odgovornosti je, kako Dimitrijević s pravom uočava, relacionalni pojam. Njime se uspostavlja jedna vrsta moralne topografije prema kojoj se definišu nesimetrični i n recipročni odnosi. Odgovornost osobe ili grupe dobrim delom zavisi od položaja koji zauzima i moći koju poseduje. Zbog toga je poopštavanje odgovornosti zbirnim pojmovima kao što je (ma kako definisani) kolektivni identitet, uvek rizična upotreba zamenice „mi“. Suočavanje sa pitanjima koje Dimitrijević postavlja svakako je neophodno i odgovori se moraju dati, ali se čini da uvođenje pojma identiteta značajno sužava (ili beskrajno širi) raspravu o prikladnom ključu za njihovo dešifrovanje.

Na kraju, bez velikog rizika, može se tvrditi da je ovo jedna od najozbiljnijih i najboljih knjiga napisanih o ovoj temi, slagali se sa njenim zaključcima ili ne. Za većinu će oni svakako biti neprijatni. Ono što je najveća vrednost knjige jeste njeno otvoreno i konzistentno suočavanje sa najtežim pitanjima vezanim za teorije tranzicione pravde i prevladavanja loše prošlosti. Za razliku od mnogih knjiga na slične teme, kod Dimitrijevića nema zaobilaženja teških pitanja ili davanja nejasnih i lakih odgovora. Uostalom, jedna od Dimitrijevićevih poenti jeste da se ova pitanja i ne mogu zaobići, ona se uvek iznova sama postavljaju. Može se samo bežati od odgovora, a to može imati veoma loše posledice. Nakon više od petnaest godina od završetka ratova u bivšoj Jugoslaviji, loša prošlost još uvek ostavlja duboke moralne i političke tragove. Višeslojno nasleđe loše prošlosti verovatno će još dugo opterećivati naše živote, posebno ako budemo bežali od njegove artikulacije i preuzimanja odgovornosti.

Ovo je knjiga koja uspostavlja veoma visok standard argumentacije. Možemo se samo nadati da posle ove knjige nećemo čitati radove koji više liče na lupanje u bubnjeve ili „dreku na papiru“ nego na ozbiljnu raspravu o odgovornosti. ¶

ĐORĐE PAVIĆEVIĆ

STOJAROVÁ, VĚRA / EMERSON, PETER (ED.)

PARTY POLITICS IN THE WESTERN BALKANS

Routledge, New York, 2010., str. 228.

Strankama i stranačkim sustavima država Zapadnog Balkana do sada nije bila posvećena cjelovita publikacija, premda je prošlo dvadesetak godina otkako su u tim državama oformljeni višestranački sustavi. *Party Politics in the Western Balkans* tako je prvi zbornik (i, općenito, knjiga) koja se u potpunosti bavi stranačkom politikom u regiji koja se pak najčešće opisuje formulom „bivša Jugoslavija – Slovenija + Albanija“. Uredili su ga Věra Stojarová, s Masarykova Sveučilišta u Brnu i Peter Emerson, direktor Bordina instituta, međunarodne nevladine organizacije sa sjedištem u Belfastu, iako se, mjereno brojem objavljenih priloga, lako dolazi do zaključka kako je zbornik u većem dijelu uradak istraživača iz Brna, Stojarove i Jakuba Šeda, uz značajne tekstove Floriana Biebera i Daniela Bochslera. Zbornik je kombinacija tematskih tekstova i priloga o stranačkom sustavu svake pojedine države u regiji, i kao takav svakako predstavlja popunjavanje praznine u suvremenoj politološkoj literaturi kad je u pitanju stranačka politika u regiji Zapadnog Balkana.

To je, međutim, i jedini doprinos ove publikacije. Konceptijski i analitički zbornik i većina njegovih tekstova pate od ozbiljnih nedostataka i manjka ambicioznosti autora. Ponajprije, bez obzira na jasne regionalne granice studije, u zborniku se uopće ne tematizira pitanje analitičke smislenosti takvoga „regionalnog pristupa“ strankama i stranačkim sustavima. Što čini zajednička obilježja tih država i društava? U čemu se politika Zapadnog Balkana općenito razlikuje od ostatka postkomunističkog svijeta? Postoje li neka očekivanja (hipoteze) prema kojima bi se stranačka politika u regiji morala razvijati na poseban način ili se na temelju postojećih teorija o postkomunizmu očekuju razlike u stranačkom razvoju pojedinih država regije? Stejeće se dojam da su urednici izbor država napravili prema jasnom vanjskopolitičkom kriteriju Europske Unije za države-nečlanice jugoistočne Europe, ne pokazujući pritom na koji se način ta činjenica povezuje sa stranačkim razvojem,

te zanemarujući sve ostale faktore i propuštajući da svoju analizu uklope u bilo kakav teorijski okvir.

Drugi se konceptijski problem odnosi na strukturu samog zbornika. Spajanje prvoga, tematskog, dijela i drugog dijela koji se odnosi na opise pojedinih stranačkih sustava promatranih država već je sam po sebi problematičan i svakako bi zbornik dobio na kohezivnosti da se izabrala samo jedna vrsta tekstova. Kad se, uz to, sagledaju teme od kojih se sastoji prvi dio knjige, teško se ojeti dojmu da je izbor rađen bez jasnih kriterija. Ako se i složimo da su cjelina o nacionalističkim strankama (Stojarová) i ona o nacionalnim manjinama u stranačkom sustavu (Bieber) posebnosti zapadnobalkanskoga stranačkog razvoja, kako u to uklopiti temu o nasljedstvu komunističkih stranaka u regiji (Stojarová), koja je zajednička svim postkomunističkim zemljama ili, još izravnije, članak o povezanosti izbornog i stranačkog sustava (Emerson/Šedo), temu općenito važnu za bilo koju demokratsku državu? Zašto je sam izbor zaustavljen na ovim četirima temama i nije uvrstio još neke poput, primjerice, rascjepa i stranačkog sustava, teme koja zasigurno predstavlja značajnije objašnjenje stranačkog razvoja u regiji od institucionalnog objašnjenja učinaka izbornih sustava?

Analitički gledano, najveći broj tekstova u zborniku izveden je na sasvim deskriptivnoj razini, gdje se bez posebnih teorijskih okvira, pa ni klasifikacijskih shema, vrlo plošno donose suhe činjenice o razvoju pojedine stranke ili stranačkog sustava. Ovo je osobito izraženo u *country-chapters*, koji izgledaju kao da su pisani za odrednicu na Wikipediji, a ne kao iole ozbiljnija analitička zadaća, tako da najava iz uvoda da je „u pojedinačnim poglavljima o zemljama korišten deskriptivni pristup, upotpunjen empirijsko-analitičkim“ (str. 4) izgleda često kao nedostižan ideal. Ovdje je potrebno naglasiti da članci Floriana Biebera i Daniela Bochslera ipak bitno odudaraju od ostalih, i bilo da je riječ o tematskom poglavlju (*National minorities in the party system*) ili slučajevima pojedinih država (*The party system of Serbia*, *The party system of Montenegro* i *Regional party systems in Serbia*), ipak nude i analitički i stilski znatno uređenije i sadržajnije doprinose, otprilike onakve kakvi bi se očekivali za ovakvu vrstu edicije.

Mnoge studije objavljene do sada, a koje su se barem dijelom odnosile na stranačke sustave regije, pogotovo pisane prije desetak godina i više, donosile su ne mali broj ozbiljnih činjeničnih pogrešaka, koje su ostavljale dojam nedopustive površnosti autora i nepoznavanja materije kad je riječ o državama regije. Jednim dijelom te su pogreške bile rezultat nedostatnih, nesređenih, nepreciznih ili kontroverznih izvora podataka o izbornim i stranačkim procesima, koji nisu izgledali puno bolje ni kad se radilo o društvenim fakultetima i institutima u zemljama regije. Od toga doba stanje se ipak popravlja pa, bez obzira na trajni manjak neposrednih

izvora podataka u regiji, što spominju i sami urednici, tekstovima u zborniku možete prigovoriti samo na manjim sporadičnim nepreciznostima ili pogrešno navedenim činjenicama ili podatku. Veći problem nastaje kad autor neselektivno ukazuje i pridaje važnost akterima ili procesima koji, objektivno, ne predstavljaju bitne činjenice za razumijevanje političkih procesa i izgradnje stranačkog sustava u regiji. Na primjer, spominjanje administrativne zabrane registriranja Komunističke partije Hrvatske 2005. ili Komunističke partije u Vojvodini, politički potpuno efemernih aktera koje ne pamte ni bolji poznavatelji političkih procesa u državi, daju čitatelju sasvim pogrešan dojam o bitnim akterima i političkoj dinamici u nekom sustavu. Posljedica je to nedovoljno ozbiljno shvaćenog *par excellence* politološkog stava da se strankama smatraju samo relevantne stranke nekog sustava, kao i činjenice da se regijom bave istraživači koji nisu u svakodnevnom „živom“ doticaju s političkim događanjima u regiji.

Bez obzira na to da zbornik donosi pregršt informacija o stranačkom životu regije, bitnih za svakoga tko se tek upoznaje s političkim procesima na Zapadnom Balkanu, sveukupno gledajući riječ je o razmjerno mršavom uratku za objavljivanje u tvrdim koricama. ¶

GORAN ČULAR

